

Tankönyvek funkcióinak és szövegjellemzőinek összehasonlító vizsgálata

Kurtán Zsuzsa

1. Bevezetés

A tankönyvek a különféle rendező elvek alapján kialakított tananyagot jelenítik meg. A szaktudománynak megfelelő információt közvetítenek, tényeket, ismereteket foglalnak magukba. Ugyanakkor az oktatással (tanítással-tanulással) kapcsolatos felfogásokat képviselnek, előnyben részesíthetnek egyes tanulási stílusokat, helyzeteket. Tehát a tankönyvek tudományos és pedagógiai funkciót töltenek be, a szaktudomány és a pedagógia tudományának háttéréből építkeznek, és mindez más műfajoktól elkülöníthető, jellemző szövegekben, nyelvhasználatban valósul meg.

A tankönyv szerzője irányító, vezető szerepet tölt be az elsajátítandó tartalom szövegben való közvetítésével. Új információt nyújt a felhasználóknak, a tudás, az ismeretek forrása, emellett a tanulás elősegítője is. Serkent, motivál a tanulásra, irányítja a tankönyvi tartalom feldolgozhatóságát. Attól függően, hogy a szerző milyen szerepet, milyen képet képzel el a tankönyv felhasználójáról, több vagy kevesebb segítséget, irányítást ad neki. A szerző a tankönyvben megjelenő szövegekkel nyelvhasználati modellt is nyújt. Ugyanakkor a hatékony tanulás szempontjából lényeges azt is ismernünk és tudatosítanunk, hogy melyek azok a tankönyvszerzők által alkalmazott szövegjellemzők, nyelvhasználati sajátosságok, amelyek egy-egy oktatási szituációban segítik, vagy éppen hátráltatják a tankönyvi tartalom értelmezését és feldolgozhatóságát.

Mára a dinamikusan fejlődő tankönyvkutatás széles skálán alakított ki szempontokat a tankönyvek elemzésére, értékelésére. A nemzetközi szakirodalomból kiragadva példaként említhetjük a korszerű szemléletet nyújtó UNESCO-publikációt (Pingel 2010). A tankönyvértékelésben mára a tanulásközpontú felfogások kerültek előtérbe, amelyek a tanulás összetevőiből indulnak ki (Mikk 2000).

Megállapítható azonban, hogy még mindig nagy szükség van arra, hogy az új tananyagok készítését és feldolgozását megelőzze a tapasztalatok összegzése, a korábbi tankönyvek szisztematikus, a szaktudományi és tanulási szempontokat együttesen érvényesítő értékelése, amely párosul a nyelvhasználati sajátosságok vizsgálatával is. Különösen kevés figyelem fordul a tankönyvi szövegek által a szerző és a tanuló közötti interakciók nyelvhasználati jellemzőinek

feltárására és leírására. Nagy szükség lenne arra, hogy a tankönyvek szerzői tudatosan válasszák ki a nyelvi formákat szándékaik megvalósításához, és hogy a tanárok képesek legyenek tudatosítani a tankönyvi funkciók és a szövegjellemzők összefüggéseit az esetleges nyelvhasználati nehézségek áthidalásához, diákjaik tanulásának segítéséhez.

A tanulmány célja, hogy különféle oktatási szintekről és szakterületekről vett magyar és angol nyelvű (angolról magyarra fordított) tankönyvszövegek összehasonlító elemzése alapján a tankönyvek funkcióinak és szövegjellemzőinek lényeges összefüggéseire irányítsa a figyelmet. Ezeket az összefüggéseket a szerző szerepeinek perspektívájából vizsgáljuk, középpontba helyezve azokat a nyelvhasználati stratégiákat, jellegzetességeket, amelyek segíthetik vagy akadályozhatják az új ismeretek átadását, a tanulás motiválását, a tankönyvi tartalom feldolgozhatóságát.

2. A tankönyvszövegek elemzésének háttere: források, szempontok

A tankönyvekben megjelenített szövegek egyrészt olyan jellemzőkkel rendelkeznek, amelyek a tankönyv mint műfaj általános sajátosságai, másrészt olyan specifikus jellegzetességeket hordoznak, amelyek egy-egy szituációs kontextus (Halliday 1978) alapján különíthetők el más tankönyvektől (például az oktatási szintnek és a szakterületnek megfelelően a szerző célja, a felhasználók feltételezett előzetes ismeretei, szükségletei, a tankönyv szerző egyéni stílusa, szaktudományi és pedagógiai felfogása). Ebben a tanulmányban a vizsgálathoz véletlenszerűen választottam ki a példákat korábbi tankönyvszöveg elemzéseimből azzal a céllal, hogy elsősorban a tankönyvek általános, bármely szakterületre és oktatási szintre alkalmazható tulajdonságait ragadhassuk meg.

Korábbi elemzéseim a felsőoktatásban és a középiskolákban használatos, a tudományba, a szakismeretekbe bevezető angol és magyar nyelvű tankönyvekre terjedtek ki. A felsőoktatás szintjén a közgazdaságtan, a mezőgazdaság, a környezettan, az EU-jog, valamint a biológia/genetika szakterületek tudományába bevezető szövegeket (összesen mintegy 350000 szavas terjedelemben) vettem figyelembe abból kiindulva, hogy a szövegjellemzők szakterületenkénti összehasonlító elemzésével viszonylag kevés kutatás foglalkozik, holott feltételezhető, hogy a szövegjellemzők jelentős mértékben különböznek szakterületenként.

A tudományos gondolkodás, a szakmai beszélőközösségek interakcióinak egyik fontos eleme a kérdésselvetés, ezért irányult vizsgálatom (Kurtán 2008) elsősorban a **kérdések nyelvhasználatának** főbb jellemzőire:

- előfordulási gyakoriság (arány) szakterületek szerint;
- a kérdések megjelenítése, nyelvi formai jellemzői, kognitív szintje;

- a kérdések célja, funkciója, majd ezen belül:
- az érdeklődés felkeltése, motiválás;
- meglévő ismeret, tudás felidéztetése;
- problémafelvetés;
- a szöveg megértetése, definíció, magyarázat;
- figyelemvezetés, szövegszervezés;
- az olvasó gondolkodásának irányítása;
- az olvasó véleményének befolyásolása.

További szakterületek (például nyelvészet) szövegeit is magába foglaló elemzéseim **a tankönyvek műfaji sajátosságainak, funkcióinak, nyelvhasználati jellemzőinek vizsgálatára** összpontosultak (Kurtán 2009), legfontosabbnak tartva a következő szempontokat:

- a tankönyvszerző szerepe mint a tudás, ismeret forrása, azaz magasabb szakmai szinten álló szakember ismeretközvetítése alacsonyabb szintű szakmaisággal rendelkező olvasónak;
- a tankönyvszerző mint a tanulás serkentője, motiválója;
- a tankönyvszerző mint a tankönyv értelmezésének, a tanulási folyamatoknak szervezője;
- a tankönyvszerző mint a tárgy specifikus nyelvhasználatának modellje.

A felsőoktatásban használatos tankönyvek elemzését véletlenszerűen kiválasztott **középiskolai tankönyvek vizsgálatára** is kiterjesztettem (Kurtán 2010a, Kurtán 2010b) a következő szakterületeken: biológia és környezetvédelem; faipari anyag- és gyártásismeret; gazdasági és jogi ismeretek; magyar nyelv; matematika; társadalomföldrajz. A tankönyvek nyelvhasználatát elemző megelőző kutatások elsősorban a nyelvi formák megjelenésére irányultak, például az előforduló mondatok hosszának, összetettségének elemzésére, a szakszavak gyakoriságának kimutatására. Szükségesnek láttam, hogy a nyelvi formák megjelenését összekapcsoljuk a pedagógiai, azaz a tanulást segítő funkciók tankönyvi szerepével. E cél érdekében nyelvhasználati (szövegjellemzők) vizsgálataimban a hangsúlyt a következőkre helyeztem:

- a tankönyvek tanulást segítő funkciói;
- az ismeretek megértése, tanulása;
- alkalmazkodás az előzetes tanulói ismeretekhez;
- az ismeretek kritikai alkalmazása;
- interakciók a tankönyv szerzője, a tankönyv szövege, valamint a tanuló és a tanár között;
- a figyelem irányítása, a tanulás, a motiválás, az érdeklődés felkeltése;
- a tankönyvszöveg kritikai értelmezésének serkentése.

Jelen tanulmányomban a továbbiakban eddigi vizsgálataim eredményei alapján azokat a főbb szempontokat kívánom példákkal bemutatni, amelyek rámutatnak arra, hogy a tankönyvszerzők szerepei, funkciói szerint milyen szövegjellemzők, nyelvi formák választása és tankönyvi megjelenítése segítheti a tanulási folyamatokat.

3. Kapcsolatteremtés, a tanulókat megszólító nyelvi formák

A tankönyvszerző és a tanuló között lejátszódó interakciókhoz elengedhetetlenül szükséges a kapcsolatteremtés. A szerző hasznos információt, tanácsokat nyújt a tanulónak a könyv használatára vonatkozóan, bemutatja a rendező elveket, a feldolgozás módszerét. A tankönyvek bevezetőinek nyelvhasználata előre vetíti a tankönyv továbbiakban várható jellemzőit, és sokat megtudhatunk arról, hogy mit feltételeznek a szerzők a lehetséges felhasználókról.

3.1. Előszó

A tanulók világától távol álló, tanári szempontokat előtérbe helyező alábbi bevezető szöveg (1) inkább taszítja, mint vonzza a könyvvel először ismerkedő diákot. Ezt erősítheti a terpeszkedő szerkezet, valamint a kapcsolatteremtést gátló szenvedő szerkezetű forma alkalmazása is.

(1) **Előszó**

Az átdolgozott tankönyvsorozatnak ebben a kötetében a kerettantervben megfogalmazott témakörök kerültek feldolgozásra a 11. évfolyam számára.

A fenti példával ellentétés, a tanulókat nagy valószínűséggel vonzó szöveg (2) megszólítja és köszönti a tanuló olvasókat:

(2) **ELŐSZÓ A DIÁKOKHOZ**

Kedves Tanulók!

A tankönyv szerzői sok szeretettel köszöntenek Titeket a 21. század új és izgalmas világában! De milyen is az a világ, amelyben élünk? Napról napra, percről percre újabb híreket hallunk, immár hatalmas mennyiségű információ jut el hozzánk. De értjük-e mindezt, ki tudunk-e igazodni a világ társadalmi, gazdasági és politikai kérdései között?

A második személyű névmással a szerző már a bevezetőben a középpontba helyezi a diák olvasót, és az érdeklődést is felkeltő kérdésekkel megjelöli a várható témaköröket, érvel a tananyag szükségessége mellett. A többes szám első személyű forma használatával a szerző bevonja a tanulókat a téma közös feldolgozásába.

3.2. Az érdeklődés felkeltése

A szövegek szerzői általában, a tankönyvek szerzői pedig különösen törekednek az olvasó érdeklődésének felkeltésére és fenntartására. Megszólítják az olvasót, a hozzájuk intézett kérdésekkel (3) bevonják őket a dialógusba. E célnak megfelelően alkalmazzák a nem verbális eszközöket, a kérdések különféle, figyelmet felkeltő grafikai megjelenítését. Az érdeklődés felkeltésére szolgáló kérdések kiemelt pozíciót foglalnak el, rendszerint elkülönülnek a szöveg egészétől vagy egyes részeitől. Terjedelmük rendszerint rövidek, mindössze néhány szavasak.

- (3) *Miért érdemes elolvasni ezt a könyvet?*
De mi a helyzet az elvárásokkal?
Hol tartunk? Hogyan tovább?
Mit mondhat az osztrák iskola erre az ellenvetésre?
Mikor nem rendelet a rendelet?

4. Új információ nyújtása, magyarázat

A tankönyvszerzők alapvető feladata új információk, fogalmak bemutatása, az ismeretek átadása, mely folyamatokban a kifejezés módjának, a megfelelő nyelvhasználatnak döntő szerepe van. A tanulást segíti az új ismeretek megértése, strukturáltsága, a fogalmak és összefüggések kellő kifejtése és magyarázata. Mindehhez szükséges a jelentések tisztázása, a már meglévő ismeretekre építés, utalások, hasonlítások, egyes meghatározások újrafogalmazása, példák-
 kal való alátámasztása, a téma fontosságának, lényegének kiemelése.

4.1. Közös ismeretekre utalás

A konstruktivista tanulásfelfogás szerint a meglévő ismeretekre építés célravezető a tanulási folyamatban. Emellett a közös ismeretekre utalás mint fontos nyelvhasználati forma a tankönyv szerzője és olvasója közötti kapcsolatot is fenntartja. A többes szám első személyben megfogalmazott felszólítás a tanulási folyamatba, a szöveg értelmezésébe való bevonás fontos eszköze, mint ahogy azt a (4) és (5) példákban láthatjuk:

- (4) *Az Európai Unió, valamint a közép- és a kelet-európai országok*
Idézzük fel, hogy mit is tanultunk korábban a regionális gazdasági integrációkról! Mi a közös piac? Mit jelent a gazdasági unió kifejezés? Az Európai Unió világgazdasági szerepköre...
- (5) *Nagyon sok, másfajta egyenlet is van. Néhányat átalakíthatunk úgy, hogy azokat megoldhatjuk az előzőekben átismételt módszerekkel. Már tavaly is láttunk példákat arra, hogyan lehet egyes egyenleteket másodfokúra visszavezetni. 1. példa. Oldjuk meg...*

Mielőtt a szerző újabb problémakör tárgyalásába kezd (6), kérdések segítségével idézteti fel az olvasó háttérismereteit, melyekre azután a továbbiakban épít.

- (6) *Ezzel összefüggésben három kérdéskör vetődik fel. Mi a bíróság jogállása akkor, ha a felterjesztési döntés ellen nyújtanak be fellebbezést? Beavatkozhat-e az ECJ a nemzeti jogba? Befolyással lehet-e a Bíróság arra, hogy milyen ...*

4.2. Problémafelvetés

A tankönyvekben fontos szerepe van egy-egy tárgyalt probléma bemutatásának, mielőtt a szerző a részletes fejtegetésbe kezd. A téma kijelölésének eszköze például a problémára való utalás, majd a kérdés(ek) feltüntetése:

- (7) **A probléma felvetése**
Amennyiben a Közösség valódi szövetségi modellen alapulna, aligha mérülhetne fel a kérdés, hogy miként illeszkedik az EU jog a nemzeti alkotmányos rendbe.
- (8) *„A problémát legegyszerűbben néhány kérdés alakjában fogalmazhatjuk meg: Vannak olyan növényfajok.....? Léteznek-e módok.....? Szerepel-e itt.....? Milyen különbségeket mutat...? Eddig aránylag kevés kutatást végeztek annak érdekében, hogy választ találjanak ezekre a kérdésekre.”*
- (9) *Mi van azonban abban az esetben, amikor az egyik ország például földrajzi hátrányok vagy a képzetlen népesség miatt mindent rosszabb feltételekkel tud termelni, mint a többi? A hátrányos helyzetben lévő országnak nem kell-e gátat vetnie a szabad kereskedelemnek, hogy a hazai ipar fejlődhessen? Mit tudna egyáltalán felajánlani a fejlettebb országoknak megvétele? A problémára a David Ricardo angol közgazdász nevéhez fűződő viszonylagos (komparatív) előnyökről szóló törvény adja meg a választ.*

4.3. A szöveg megértetése

Az alábbi példa olyan leíró osztályozó szöveget (10) szemléltet, amely lineáris építkezésű, és az adott téma kulcsszava egymással hierarchikus rendszerben elhelyezkedő fogalmak hálójából bontakozik ki. A tanárnak itt nagy szerepe van a jelentés tisztázásában, minthogy a tanuló számára a nyelvhasználatból eredő értelmezési követelmény igen magas. Nehézséget okozhat a tanuló számára az alá- és fölérendeltségi viszonyok, valamint az osztályozás kritériumának tisztázása. A figyelem és egyben a megértés irányításához ebben az esetben a tanárnak kiegészítő feladatot célszerű alkalmaznia. Olyan vizuális, a hierarchikus kapcsolatokat is szemléltető üres kockák felhasználása javasolható, amelyekbe a tanulóknak kell beírni a szövegből kikeresett és értelmezett fogalmak megnevezéseit:

(10) *Az erdő*

A faipar nyersanyagát az erdő adja. Az erdő fákból, bokrokból, talajból, állatokból és egyéb élőlényekből álló biológiai életközösség. A közösség egy-egy csoportja hatást gyakorol más csoportokra, így a fák növekedését a talaj, a bokrok, az erdei növények, az állatok, a rovarok stb. hatása is befolyásolja.

A következő példában (11) a cím és a lecke szövege közé a tanulókat is bevonó felszólító mondatot iktat be a szerző), ezzel sikeresen helyezi kontextusba a tárgyalt témát. Az *állam* szó a kiválasztott példaszövegben ötször fordul elő. Azonban nem az előfordulás gyakorisága a lényeges, hanem az, milyen eltérő funkciókat tölt be ugyanannak a szónak az ismétlése, így szolgálva a lexikai kohéziót, az új ismeret tanulását. Szerepel a téma megjelöléseként, a meghatározás előkészítésében, az általánostól a specifikus felé haladásban, retorikai kérdésként a fogalelem vezetésében, majd a fogalom definíciójában:

(11) *A nemzetközi gazdaság és politika „főszereplői”, az államok*

Nézzük meg és tanulmányozzuk a világ politikai térképét!

Földünkön rendkívül sok állam található, a nemzetközi szervezetek közel 200 állam politikai függetlenségét ismerik el. De mit is értünk valójában az állam fogalmán? Az állam olyan politikailag független (vagyis politikai értelemben önálló), nemzetközileg elismert földrajzi (területi) egység, amelyet országhatárok vesznek körül.

A fogalom megértetését segíti a zárójelben beszúrt, más szavakkal megisméltelt magyarázat is: *politikailag független (vagyis politikai értelemben önálló).*

4.4. A jelentés tisztázása

Az új fogalmak tanulásához elengedhetetlen a jelentések tisztázása, melynek eszközei az utalások, hasonlítások, a jelentés megfogalmazása új nyelvi formában, példákkal való alátámasztás.

4.4.1. Utalás

A tankönyvekben előforduló utalásoknak, rámutatásoknak fontos szerepe van a jelentések összekapcsolásában, a koherencia és kohézió megteremtésében, ugyanakkor a tanulók figyelmének vezetésében is.

(12) *Napjainkban az országterület 11 %-a légszennyezett térség. Ez első olvasásra nem túl nagy terület, csakhogy éppen 11 %-on él hazánk lakosságának majdnem a fele!*

4.4.2. Hasonlítás

A hasonlítások alkalmazása azért különösen hatékony, mert a tanulók előzetes ismereteihez köti az új ismeretek bevezetését. Ugyanakkor az alábbi (12) példa azt szemlélteti, hogy egy megjelölt téma előnyeinek és hátrányainak összehasonlításával ez a nyelvhasználati forma a kritikai értékelés fejlesztéséhez is hozzájárul.

- (13) *Ellentmondások a mezőgazdaság fejlődésében*
A magyar mezőgazdaság adottságai kedvezőek
A termőföld – a talajok – minősége, termőképessége j..... A vegetációs időszak hőösszege kedvez.... A napsütéses órák száma kedvez a gyümölcs jó ízéne....
A kedvező adottságokkal szemben hátrányos, hog.....

4.4.3. A jelentés megfogalmazása új formában

Sikeres tankönyvszerzők gyakran alkalmazzák az új tananyag megértetéséhez a fogalmak, jelenségek magyarázatát azáltal, hogy más szavakkal, más nyelvi formákkal fogalmazzák meg ugyanazt a jelentést.

- (14) *Az utóbbi években egyre gyakrabban szerepel az újságokban, a híradásokban a belvízveszély, vagyis az, hogy – elsősorban az Alföldön – a talajvíz akár hosszú hetekre is óriási területeket önt el.*

4.4.4. Példákkal való magyarázat

Fontos pedagógiai célokat szolgál, ha a tankönyvek szerzői példákkal is alátámasztják, szemléltetik az elsajátítandó új ismereteket.

- (15) *A világ politikai eseményei, a világgazdaság egyes folyamatai (például a nemzetközi kereskedelem) az egyes államok szintjén, az államok közötti kapcsolatok alapján szerveződik.*

4.4.5. A figyelem vezetése

Kérdések szolgálhatnak arra, hogy a szerzők az olvasó figyelmét vezessék rövidebb vagy hosszabb szövegrészekben át, akár több oldalon keresztül is. A szerző kijelöli a témát, majd kérdőszavakat tüntet fel egyes fejezetek, részek alcímében.

- (16) *I. fejezet. Az állati viselkedés evolúciós megközelítése*
A viselkedés kérdései
A „hogyan” kérdés
Hogyan dönti el a lepke.....?
Hogyan alakultak ki.....?

A „miért” kérdése

Miért csinálják azt az állatok, amit csinálnak?

Vajon miért húzza előre a lepke az elülső szárnyait...?

A több bekezdésnyi terjedelmű, kérdéseket magukba ölelő szövegrész után újabb bekezdések következnek, amelyek a felvetett kérdésekre adott válaszokat tartalmazzák

(17) *A „hogyan” kérdése megválaszolása*

Nézzük át röviden, hogy milyen megközelítéseket használtak a viselkedés közvetlen okainak megértéséhez.

A „miért” kérdés megválaszolása

A miért kérdések megválaszolása olyan megközelítést igényel, amely...

5. A tanuló gondolkodásának irányítása, véleményalkotásának befolyásolása

Sikeres tankönyvszerzők többféle eszközzel, nyelvi formák széles választékával irányítják, befolyásolják a tanulók szöveg-feldolgozási, tanulási, gondolkodási folyamatait. Szerepet kap a lényeges információ elkülönítésének képessége a kevésbé fontos vagy lényegtelen információktól, továbbá a kritikai képességek fejlesztése. A sikeres szerzők különféle manővereket végeznek annak érdekében, hogy az olvasó is úgy lássa a helyzetet, mint a szerző. Ennek érdekében minősítenek, értékítéleteket, attitűdöket fejeznek ki, explicit vagy implicit módon hangsúlyozzák a tárgyalt kérdés fontosságát, lényegét. Mindezt a következőkben néhány kiemelt példával szemléltetjük.

5.1. Fontosság, lényeg kiemelése

(18) Két egyenes párhuzamossága vagy a merőlegessége fontos tulajdonság.

(19) *Bár a fenntartható fejlődés pontos definíciója még bizonytalan, de jelentősége igen fontos a tekintetben, hogy .....*

(20) *Napjaink monetáris világgazdaságában a pénz „egyeduralma” igen veszélyessé válhat, ugyanis fennáll annak a lehetősége, hogy minden olyan tevékenység háttérbe szorul, amelynek értéke nem, vagy csak igen közvetve fejezhető ki pénzben.*

5.2. Minősítés, értékítélet

(21) *Az alkalmazott anyagok megismerése hozzásegít bennünket a szakma alapos elsajátításához, és lehetőséget ad a termékeink előállításához mind műszakilag, mind gazdaságilag legalkalmasabb anyag megválasztására.*

(22) *A nyelv és a beszéd*

A nyelv gondolataink, érzelmeink kifejezésének eszköze az emberiség alapvető fontosságú alkotása. Szinte minden nap használjuk. Attól kezdve, hogy megtanulunk beszélni, életünk végéig a nyelv segítségével adjuk társaink tudtára mondanivalónkat; nélküle lehetetlen volna a gondolatok, tapasztalatok kicserélése, ennek hiányában szó sem lehetne közös munkáról, társadalomról, vagyis a valóban emberinek mondható életről.

5.3. Attitűd kifejezése

(23) *Vegyük észre...Ezért hasznosnak látszik...*

(24) *Nem véletlenül a világgazdasági előrejelzések egyik legtöbbet vitatott pontja a monetáris alapon szerveződő gazdasági rendszer jövőbeni átalakulása.*

(25) *Nagyon érdekes következtetésre juthatunk, ha azt vizsgáljuk, hogy.....*

5.4. Kérdésfelvetések a tanuló nevében

A tankönyvszövegekben előforduló kérdések egyik specifikus sajátossága, hogy a szerzők a kérdéseket nem közvetlenül a tanulókhöz intézik, hanem azokat a tanulók nevében teszik fel. Például számos esetben retorikai kérdéseket alkalmaznak különféle szándékaik megvalósításához. A retorikai kérdés célja, hogy az olvasó maga építse be tudásába, ismereteibe a válasz proposíciós tartalmát. Választás esetén a szerző feltételezi, hogy az olvasó tisztában van a kérdés által felvetett problémával, talán a megoldással is.

(26) *És mit jelent az összes cég tőkéjének összeadásával kapott összeg? Ha azt mondjuk, hogy a FooSoft cégnek 2 milliárd dollár a tőkéje, akkor egyben azt is állítjuk, hogy tulajdonosai nagyjából ekkora összeget kaphatnának a cég felszámolásával, azaz a tőke eladásával. Ugyanakkor mit jelent az, ha azt mondjuk, hogy a „társadalom” tőkéje 8 trillió dollár? Kinek adhatná el ezt a tőkét a társadalom? A társadalom nem adhat el 8 trilliónyi jószágot, ha valaki más nem akarja megvenni azt.*

(27) *Ebben az esetben azonban miért nem lehet két részre osztani az ítéletet? Az első adna választ a nemzeti bíróság által feltett kérdésekre, a második pedig ezt a választ terjesztené ki egy olyan általános szabályra, mely útmutatást adhatna a közösségi jog jövőbeni értelmezéséhez. Valóban az az értelmezés egységességének érdeke, hogy a nemzeti bíróságok a lehető legkisebb mozgásteret és saját belátási hatáskört kapjanak?*

Sikeres tankönyvek szerzői különösen törekednek az olvasó érdeklődésének felkeltésére és fenntartására. Megszólítják az olvasót, a hozzájuk intézett kérdésekkel bevonják őket a dialógusba. A téma kijelölésére, az érdeklődés felkeltésére szolgáló kérdések (14), (15) általában kiemelt pozíciót foglalnak el,

rendszerint elkülönülnek a szöveg egészétől vagy egyes részeitől. Terjedelmük rendszerint rövid, mindössze néhány szavas. Fontos ismertetőjegy, hogy a kérdéseket általában a tanulók nevében teszik fel a szerzők, az eldöntendő kérdések motiválnak, kíváncsivá tesznek:

(28) *Hazánknak mi az államformája?*

Földünk országai az állami berendezkedés, vagyis az államforma alapján két csoportba oszthatók. Nevezetesen megkülönböztetünk köztársaságot és monarchiát

(29) *A vízi közlekedés, múlt vagy jövő?*

6. Összegzés

A jelen tanulmányban bemutatott – különféle oktatási szintekről és szakterületekről vett magyar és angol nyelvű (angolról magyarra fordított) – tankönyvszövegek összehasonlító elemzésének példái alapján a tankönyvek funkcióinak és szövegjellemzőinek, azaz a szerzők szerepeinek, valamint szándékainak és a nyelvhasználati jellemzőknek lényeges összefüggéseit helyeztük a figyelem középpontjába. Ezeket az összefüggéseket a tankönyvszerző szerepeinek perspektívájából vizsgáltuk, bemutatva azokat a főbb nyelvhasználati stratégiákat, jellegzetességeket, amelyek segíthetik, vagy akadályozhatják az új ismeretek átadását, a tanulás motiválását, a tankönyvi tartalom feldolgozhatóságát.

A fenti elemzések eredményei azt szemléltetik, hogy a tankönyvek interakciónak nyelvhasználata sajátos és lényeges szerepet tölt be a tanulási folyamatok segítségével. A sikeres szerzők a tanuló bevonásával, motiválásával párbeszédet alakítanak ki, előre vetítik az olvasó feltételezett szükségleteit, reakcióit, és ezekre választ is adnak. A tankönyvek azonban az elvárásokat eltérő mértékben teljesítik.

Megállapíthatjuk, hogy nincs olyan tankönyv, amely egy-egy tanítási/tanulási szituációban az adott igényeknek, szükségleteknek teljes mértékben megfelel. Ezért a tanárnak különféle adaptációs, módosító – kiegészítő módszereket és eljárásokat kell alkalmaznia. Ahhoz, hogy ez a tanár által végzett irányított adaptációs folyamat hatékony lehessen, alapvetően szükség van arra, hogy a tanár tudatosítsa a tankönyv felhasználhatóságának főbb jellegzetességeit.

A fentiekben különböző szakterületek különböző oktatási szintű tankönyveinek nyelvhasználatát feltárva rámutattunk azokra a nyelvi formákra, amelyek erősíthetik, vagy éppen akadályozhatják a tanulást segítő pedagógiai célok megvalósítását. Mindennek tudatosítása alapján a tanulási folyamatot irányító tanár módosíthatja a tankönyvet a felhasználás során, vagy módszertani eszköztárából szükség szerint feladatokkal egészítheti azt ki. A nyelvhasználati sajátosságok tudatosítása nem csak a tanároknak lehet támasza a tankönyv saját oktatási kontextusukhoz igazított felhasználásában, hanem a tankönyvszerzőknek is a még hatékonyabb tankönyvek megírásában.

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a tanulási szempontokat középpontba helyező tankönyvértékelés számára nélkülözhetetlen és elválaszthatatlan a szaktudományi, valamint pedagógiai szempontok érvényesülésének mérlegelése a nyelvhasználat megnyilvánulásának sokrétűen árnyalt értékelésétől. Egy-egy tankönyv nyelvezetének értékelése tehát nem szorítkozhat csupán a helyesírás és egyéb nyelvi formai jellemzők megítélésére, hanem szükséges, hogy kiterjedjen a tanulást segítő funkcióknak megfelelő szövegjellemzők, nyelvhasználat értékelésére is.

Irodalom

Halliday, Michael; 1978: *Cohesion in English*. London: Longman.

Mikk, Jaan; 2000: *Textbook Research and Writing*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Pingel, Falk; 2010: *UNESCO Gudebook on Textbook Research and Textbook Revision*. Paris/Braunschweig: UNESCO-Georg Eckert Institute for International textbook Research.

Kurtán, Zsuzsa; 2008: Szövegjellemzők összehasonlító vizsgálata: a kérdések nyelvhasználatára angolról magyarra fordított szakszöveg-korpuszban. In: Silye M. (ed) *Szakember, szaktudás, szaknyelv*. Debrecen: Debreceni Egyetem, 287–296.

Kurtán, Zsuzsa; 2009: Accessibility of scientific knowledge to the non-specialist reader. (Aplikovaná lingvistika) In: Nagy, Melinda (ed) *Vzdelávanie – Veda – Spoločnosť. Zborník z I. medzinárodnej vedeckej konferencie Univerzity J. Selyeho, Komarno, 2009. Oktatás – Tudomány – Társadalom. A Selye János Egyetem I. Nemzetközi Tudományos Konferenciájának tanulmánykötete*. Komárom: Univerzita J. Selyeho, 1–19.

Kurtán, Zsuzsa; 2010a: A tankönyvértékelés nyelvhasználati és pedagógiai szempontjai. In: Kozmács István, Vančioné Kremmer Ildikó (szerk.): *Közös jövőnk a nyelv: Nyelvtudomány és pedagógia*. Nyitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre.

Kurtán, Zsuzsa; 2010b: Interactions in disciplinary textbook discourse. 'Language and its Study between Tradition and Innovation' 45th Linguistics Colloquium. Veszprém: University of Pannonia.

Porovnávací analýza učebnicových funkcií a textových charakteristik (Zhrnutie)

Učebnice spĺňajú vedeckú a pedagogickú funkciu, pričom ich tvorba je z úzadi odbornej vedy a pedagogiky. Realizuje sa to prostredníctvom špecifických textov, ktoré sú žánrovo odlučiteľné od iných textov. Autori učebníc v priebehu tvorby aplikujú rôzne rétorické stratégie, ktoré majú dôležitý význam v tom, aby zabezpečili žiakom interpretáciu a spracovanie textov v procese vzdelávania. Učebnice sa dnes už analyzujú a hodnotia podľa nespočetných aspektov. Napriek tomu je stále potrebný opis a odhalenie toho, s akými požiadavkami sa konfrontujú autori a čitatelia učebníc v rôznych odborných oblastiach a úrovniach vzdelávania. Cieľom štúdie je upriamiť pozornosť na podstatné súvislosti medzi funkciami učebníc a charakteristickými črtami ich textu na základe porovnávej analýzy maďarských a anglických učebnicových textov (preložených z angličtiny do maďarčiny), pochádzajúcich z rôznych úrovní a odborných oblastí vzdelávania. Tieto súvislosti sa skúmajú z perspektívy úloh autora, pričom sa stavajú do centra tie stratégie používania jazyka, ktoré môžu podporovať alebo obmedzovať odovzdávanie nových poznatkov, motiváciu a spracovateľnosť obsahu učiva v učebniciach. Demonštrované príklady sa zakladajú na analýze maďarských a anglických (z angličtiny do maďarčiny preložených) učebnicových textov stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania z viacerých odborných oblastí. Analýzy učebnicových textov boli vykonané autorom štúdie.

A Comparative Analysis of Textbook Functions and Discourse Features (Summary)

Textbooks basically fulfil important scientific and pedagogic functions, which are realized in specific discourse features distinguishing textbooks from other genres. The rhetoric strategies textbook authors apply to engage their audience have great importance since these may elicit the learners' strategies for interaction and discourse interpretation in the process of learning. Despite a huge amount of publications related to various aspects of textbook analysis, we still have not enough information for a full understanding of the language use demands placed on textbook authors and readers across disciplines at various educational levels. The aim of this study is to explore and describe the main interrelations between textbook functions and discourse features which may promote or hinder the learning process. The focus of analysis has been laid on the interrelations between the main functions of the textbook writer, and some characteristic discourse features and strategies applied by the authors to realize these functions in order to promote learning. The examples demonstrated are based on textbook analyses in several disciplines at secondary and higher educational levels carried out by the author of the study.